

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

Розглянуто звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою. Наведено характерні риси цієї підстави, відзначено види звільнення за хворобою, вказано основні проблемні моменти правового регулювання і застосування звільнення засуджених за хворобою.

Ключові слова: звільнення за хворобою, тяжка хвороба, перелік хвороб, які можуть стати підставою звільнення.

Право на охорону здоров'я є одним з конституційних прав людини і громадянина. Не становлять виключення й засуджені, яким ст. 8 КВК України встановлює право на охорону здоров'я. Але можливість реалізувати це право на сьогодні є вкрай низькою.

Як відзначено в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України), з огляду на значну кількість засуджених, хворих на соматичні та психічні захворювання, поширення серед засуджених інфекційних хвороб, насамперед туберкульозу та ВІЛ/СНІДу, залишається гострою проблема забезпечення таких засуджених належною медичною допомогою. Заклади охорони здоров'я ДКВС України не відповідають вимогам державних будівельних норм, в установах виконання покарань не забезпечується санітарне та епідемічне благополуччя. Нагальною є потреба в облаштуванні в цих закладах дільниць слідчих ізоляторів для надання медичної допомоги особам, узятим під варту, вирішення проблемних питань організації лікування осіб, узятих під варту, які є хворими на туберкульоз або інші небезпечні інфекційні хвороби, питання стаціонарного лікування засуджених жінок у цих закладах. Також дотепер не вирішено питання облаштування у протитуберкульозних закладах спеціальних

місць для тримання узятих під варту осіб, які хворі на туберкульоз. Крім того, недостатній рівень фінансування заходів медико-санітарного обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, не дає можливості проводити в необхідному обсязі протиепідемічні заходи. Понад 80 % медичного обладнання вичерпало свій ресурс і морально застаріло, що унеможливорює своєчасні та на належному рівні діагностування і лікування хворих [1].

Звільнення засудженого за хворобою є складовою частиною забезпечення права засудженого на охорону здоров'я, оскільки передбачає надання засудженому можливості достроково звільнитися з метою створення більш сприятливих умов для лікування й одужання. І тому правильно буде вважати цей інститут проявом гуманності до засудженого, з відповідними акцентами під час застосування звільнення за хворобою. Саме це й зумовлює актуальність розгляду питання про звільнення засуджених за хворобою.

У науках кримінального циклу питанню звільнення засуджених за хворобою приділяли увагу такі вчені, як А. М. Бойко, В. П. Малков, О. С. Міхлін, Є. О. Письменський, Ю. М. Ткачевський, М. І. Хавронюк. Але зважаючи на постійну та швидку зміну кримінально-виконавчих правовідносин, вважаємо за необхідне проведення дослідження проблеми звільнення за хворобою в межах галузі кримінально-виконавчого права.

Завданням статті є аналіз суттєвих рис звільнення засуджених за хворобою і визначення проблемних моментів правового регулювання та застосування цієї підстави звільнення.

Як свідчать результати узагальнення практики застосування звільнення засуджених за хворобою, ця підстава не набула широкого застосування. Звернення до неї в середньому складає 35-40 випадків на рік [2-3].

Звільнення засудженого за хворобою є однією з підстав звільнення, серед тих, що визначені ст. 152 КВК України. Виходячи з прийнятих у науці класифікацій, звільнення за хворобою відноситься до дострокових підстав звільнення, яка безпосередньо пов'язана зі станом здоров'я засудженого. У

контексті кримінально-виконавчого права цей вид звільнення полягає у здійсненні кримінально-виконавчою установою або органом певної діяльності, спрямованої на збір та подання до суду документів, які свідчать про наявність у засудженого хвороби, що перешкоджає відбуванню покарання і про поведінку і становище засудженого під час відбування покарання.

Відповідно до ст. 84 КК України звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 КК України. Особа, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування.

Отже, якщо засуджений захворів хворобою, яка фактично перешкоджає здійсненню на нього виправного впливу, то такий засуджений підлягає звільненню. Пояснюється це тим, що за таких умов покарання не досягає мети, яка стоїть перед покаранням та кримінально-виконавчим законодавством, і не може виконати завдань виправлення і ресоціалізації.

Як видно зі змісту Закону, існує два види звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою:

- звільнення у зв'язку з захворюванням психічною хворобою;
- звільнення у зв'язку із захворюванням іншою тяжкою хворобою.

Слід зазначити, що кожен з цих видів має свої специфічні риси. Зокрема, для звільнення засудженого, який захворів психічною хворобою, необхідними умовами є те, щоб особа вже відбувала покарання на момент захворювання. Така редакція ст. 84 КК України викликає запитання: як бути в тому випадку, коли психічною хворобою захворіла особа під час вчинення злочину або яка знаходиться в місцях попереднього ув'язнення? Чи повинна вона там знаходитися, чекаючи на закінчення судового розгляду і постановлення вироку? На це дивне положення вже звертали увагу при розгляді звільнення за

хворобою [4]. Але на сьогодні воно залишається відкритим, хоча здається, що винесення вироку і направлення до колонії особи з психічним захворюванням, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, є дуже сумнівною практикою. Правильним є зміна редакції ст. 84 КК України таким чином, щоб вона передбачала можливість звільнення особи, яка захворіла на психічну хворобу з ознаками втрати здібності усвідомлювати свої дії і керувати ними, від покарання на будь-якій стадії судового процесу або відбування покарання.

Що стосується звільнення засудженого, який захворів на іншу тяжку хворобу, то тут суттєвими ознаками є наступні: злочин повинен бути фактично вчиненим саме цією особою; або відносно цієї особи повинен бути постановлений вирок суду; наявність іншої тяжкої хвороби, що перешкоджає відбуванню покарання; особа може бути звільнена як від покарання, так і від подальшого його відбування. Як видно, цей вид звільнення є більш гуманним і особа може бути звільнена на будь-якій стадії кримінального процесу або виконання покарання. Але тут є інша особливість правового регулювання і застосування вказаних положень. На неї звертав увагу у своїй роботі Є. О. Письменський. Він, зокрема, відзначав: «у ч. 2 ст. 84 КК України мовиться про осіб, котрі після вчинення злочину або постановлення вироку захворіли на тяжку хворобу. Із цього можна було б зробити висновок, що та особа, яка мала тяжку хворобу, вчиняючи злочин, не може розраховувати на звільнення від покарання на підставі ч. 2 ст. 84 КК України» [5, с. 232]. І далі автор наводив приклад із судової практики, який підтверджував саме таку практику правозастосування. Здається, що таке правове регулювання також не відповідає ані існуючим правовим реаліям, ані практиці забезпечення прав засуджених.

Підставою для порушення питання про можливість звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою є факт захворювання засудженого на психічну або іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання. Головною ознакою є те, що хвороба перешкоджає

засудженому відбувати покарання. Мається на увазі, що стан захворювання таким чином змінює свідомість та поведінку засудженого, що він або перестає сприймати покарання як таке (психічна хвороба), або відносно нього немає можливості в повному обсязі застосовувати покарання (інша тяжка хвороба). У таких випадках покарання не досягає мети виправлення і ресоціалізації та до засудженого не можуть бути застосовані більшість з тих засобів виправлення і ресоціалізації, які передбачені кримінально-виконавчим законодавством.

Для установ (органів) виконання покарань визначальною ознакою є винесення постанови судом про звільнення засудженого від відбування покарання або відмову такого звільнення та застосування, наприклад, примусових заходів медичного характеру. Тобто з точки зору кримінально-виконавчого права ця підстава звільнення лише тоді дійсно стає підставою, коли є відповідна постанова суду. На наш погляд, точніше було б сформулювати цю підставу як звільнення за постановою суду про звільнення від відбування покарання за хворобою засудженого.

Для визначення того, чи є хвороба, якою хворіє засуджений, такою, що перешкоджає відбуванню покарання, Державний департамент України з питань виконання покарань (що існував на той час) разом з Міністерством охорони здоров'я України спільним наказом № 3/6 від 18.01.2000 р. затвердили перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Але треба зазначити, що констатування у засудженого захворювання, яке включено до вказаного переліку, ще не означає безумовного звільнення такого засудженого від відбування покарання. Це питання вирішує суд.

З урахуванням висновків лікарсько-трудової комісії (ЛТК) начальник установи (органу) виконання покарань готує та надсилає до суду подання про звільнення від відбування покарання. Разом з поданням до суду надсилаються висновок ЛТК й особова справа засудженого. У поданні також вказуються дані, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання.

Подальший розгляд цього подання здійснює суд. При вирішенні питання про звільнення від відбування покарання за хворобою суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

Зважаючи на не розвинену практику застосування цього інституту, необхідно звернути увагу на постанови судів, які виносяться при розгляді подання про звільнення за хворобою. Тут питанням, яке потребує вирішення, є критерій, що має бути визначальним для суду. Що повинно прийматися до уваги перш за все: стан здоров'я засудженого чи збереження ним ознак суспільної небезпечності? Зі змісту законодавства можна виділити два критерії, наявність яких повинен встановити суд. Це медичний критерій, який полягає в наявності у засудженого певного важкого захворювання, встановленого медичним висновком. І другий критерій – встановлення наявності ознак позитивної або нейтральної поведінки. Цей, другий критерій, є цілком оціночним і суб'єктивним, але, як свідчить практика, саме він є основним. Наприклад, Європейський суд з прав людини, в контексті дотримання статей 2-3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, виокремлює три складові, які необхідно розглядати під час вирішення питання про можливість звільнення засудженого за хворобою:

- медичний стан в'язня;
- адекватність медичної допомоги, яка надається в умовах утримання;
- доцільність утримання з огляду на стан здоров'я заявника (зокрема, рішення від 28.03.2006 р. у справі «Мельник проти України»).

Отже, Європейський суд акцентує саме на стані здоров'я засудженого. Виходячи з тієї незначної кількості ухвал та постанов суду, які вдалося дослідити під час підготовки цієї статті, можна стверджувати, що суди України, як правило, досліджують два основні питання: наявність хвороби у засудженого, його фізичний стан, можливості лікування в колонії та поведінка засудженого під час відбування покарання, його ставлення до заходів колонії та лікування. Ці два моменти досліджуються у взаємозв'язку і на їх підставі

приймається остаточне рішення. Така практика є цілком зрозумілою, оскільки ст. 84 КК України вимагає від суду дослідження саме цих питань і Постанова Пленум Верховного суду України № 8 від 28.09.1973 р. «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» ставить аналогічні вимоги до процесуальних дій суду під час розгляду подання про звільнення за хворобою.

Як свідчать винесені судами ухвали, суди найчастіше все ж таки спираються на інформацію щодо поведінки засудженого під час відбування покарання і саме її розглядають як вирішальний фактор для надання згоди на звільнення засудженого [6]. Навіть у випадках захворювання засудженого на таку хворобу як СНІД, суди не завжди звільняють особу. Безумовно, важливим при вирішенні питання про можливість звільнення за хворобою має бути всебічний розгляд подання про звільнення засудженого за хворобою судом. І саме суд повинен встановити чи можна звільнювати особу, або ж ні. Засуджений може мати, наприклад, таку хворобу як сахарний діабет, і хоча вона є тяжкою і міститься в Переліку, за певних умов засудженого не можна звільняти. Наприклад, якщо особа не намагається лікувати цю хворобу та підтримувати свій стан здоров'я і при цьому залишається суспільно небезпечною та агресивною. Як правило, наявність цих двох ознак одночасно стає підставою для відмови в задоволенні подання про звільнення засудженого за хворобою. Одне небажання лікуватися також не може бути підставою для відмови в задоволенні подання, оскільки засуджений може знаходитися в складному психологічному стані, чим і буде продиктоване небажання здійснювати спроби одужання. Якщо такий засуджений, хоча і не бажає лікуватися, але не є небезпечним і демонструє ознаки виправлення, то за наявності медичних показників його можна звільнити за цією підставою.

Виходячи із стану забезпечення права засуджених на охорону здоров'я, який існує в кримінально-виконавчих установах України, уявляється, що пред'являти завищені вимоги до здоров'я засудженого, щодо якого розглядається питання про звільнення за хворобою, є негуманним. На

сьогодні в кримінально-виконавчих установах фактично немає умов для надання кваліфікованого медичного обслуговування, тому тримати засудженого, який захворів на тяжку хворобу, перелік яких передбачений наказом № 3/6 від 18.01.2000 р., немає жодного сенсу. До того ж, це створює додаткову небезпеку для інших засуджених та персоналу кримінально-виконавчої установи.

Дуже несподіваною є ч. 4 ст. 84 КК України, яка визначає, що у разі одужання осіб, зазначених у частинах 1 і 2 ст. 84, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 КК України, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в ч. 5 ст. 72 КК України, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.

Несподіваність цього положення пояснюється тим, що законодавець змішує правову природу двох правових інститутів – звільнення від відбування покарання та відстрочення виконання обвинувального вироку. Звільнення за хворобою в усіх випадках сприймається саме як звільнення, яке має певні умови, але покладає край відбуванню покарання. Формулюючи ч. 4 ст. 84 КК України, законодавець фактично наділив звільнення за хворобою деякими ознаками відстрочки виконання обвинувального вироку, передбачивши повернення до відбування покарання тих засуджених, які одужали. Але зважаючи на те, що за цією підставою частіше всього звільняють засуджені, які помирають протягом незначного часу після звільнення, цей «недолік» ст. 84 КК України можна не вважати суттєвим.

Учені [7, с. 267] й практичні працівники [4] звертали увагу на таку тенденцію звільнення за хворобою. Про це свідчать і дані узагальнень практики застосування звільнення за хворобою. За даними, які дають суди України, смертність засуджених ще під час розгляду подань про звільнення складає приблизно 10 % [2-3].

Стан забезпечення права засуджених на медичну допомогу, і як наслідок цього звільнення за хворобою, неодноразово був предметом дослідження й Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Останні дослідження й видані на їх підставі зауваження Комітету були зроблені у грудні 2012 р. Зокрема, Комітет у п. 29 своєї доповіді відзначав: «Багато ув'язнених скаржилися, що доступ до медичного персоналу відбувався із затримками або у ньому навіть відмовляли, після заяви про неналежне поводження» [8]. І хоча йдеться про випадки фіксування наслідків неналежного поводження із засудженими, вважаємо за можливе поширити це зауваження на всю систему медичної допомоги засудженим.

Підбиваючи підсумки, слід відмітити, що стан медичного забезпечення засуджених на сьогодні є вкрай низьким і тому їх звільнення за хворобою необхідно розглядати скоріше як необхідність, пов'язану з неможливістю забезпечення належного лікування в колоніях. Отже, застосування цієї підстави звільнення повинно мати більш гуманне забарвлення й основним критерієм, за яким відбувається оцінювання можливості звільнити особу, необхідно розглядати фізичний стан засудженого та можливість зберегти його здоров'я, а також забезпечення безпеки для інших засуджених і персоналу колонії.

Список літератури:

1. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 87. – Ст. 3531.
2. Узагальнення практики застосування звільнення від кримінальної відповідальності та кримінального покарання у 2011-2012 роках [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://gmm.vn.court.gov.ua/sud0205/analiz/30090>.
3. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від покарання або від подальшого відбування покарання за хворобою [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://bz.ks.court.gov.ua/sud2102/16/5>.
4. Скалько І. Смертна кара замість позбавлення [Електрон. ресурс] волі / І. Скалько. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/pda/index.php?id=1369037272>.
5. Письменський Є. О. Законодавчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання за тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України) / Є. О. Письменський // Наук. вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 3. – С. 230–238.
6. Ухвали і постанови судів різних регіонів з питань звільнення засуджених за хворобою [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoscope.com/vidpr-kriminalne/act->

%D0%B7%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D0%B7%D0%B0+%D1%85%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%8E-q/section-acts.

7. *Рябих Н. В.* Право на життя та право на медичну допомогу осіб засуджених до позбавлення волі / Н. В. Рябих // Митна справа. – 2012. – № 5 (83). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 263–269.

8. Доповідь Українському Уряду щодо візиту в Україну, здійсненого Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) з 1 по 10 грудня 2012 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.khpg.org/ru/index.php?id=1379842217#_ednref25.

Романов М. В. Освобождение от отбывания наказания по болезни: теоретические и практические вопросы.

Рассмотрено освобождение осужденных от отбывания наказания по болезни. Приведены характерные черты этого основания освобождения, определены виды освобождения по болезни. Указаны основные проблемные моменты правового регулирования и применения освобождения осужденных по болезни.

Ключевые слова: освобождение по болезни, тяжелое заболевание, перечень заболеваний, которые могут стать основанием освобождения.

Romanov M. V. Release of prisoners from punishment due to illness: theoretical and practical problems.

In the article are considered the release of prisoners from punishment due to illness. Showed the characteristic features of the grounds for relief, identified the types of the release due to illness. Identifies the main problem points of legal regulation and application of the release of convicted due to illness.

Key words: release due to illness, serious illness, the list of diseases that can be grounds for discharge.